

Література

1. Апресян Ю. Д. О толковом словаре управления и сочетаемости русского глагола// Словарь. Грамматика. Текст. – М., 1996
2. Апресян Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний //Вопросы языкознания. – 1990. – №6
3. Вихованець І. Р. Приймникова система української мови. – К., 1980
4. Грязнухина Т. А., Дарчук Н. П. Синтаксический анализ в системе автоматической обработки научных текстов// Актуал. пробл. компьютер. лингв./ Тез. докл. Всес. конф./ Тарту, 29–31 мая 1990 г. – Тарту – 1990.
5. Москвин В. П. Семантика и синтаксис русского глагола. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Краснодар, 1993
6. Перебийніс В. С. Теоретичні та прикладні проблеми структурної лінгвістики // Мовознавство. – 1981. – № 4.
7. Рубашкин В. Ш. Представление и анализ смысла в интеллектуальных информационных системах. <http://www.lingmar.narod.ru/library/rubashkin.html>.

КОМП'ЮТЕРНЕ РОЗПІЗНАВАННЯ Й СИНТЕЗ УСНОЇ МОВИ

Н. Бардіна, д. філол. н., *І. Каташинська**

Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова (Одеса)
УДК 81'322.5

СИСТЕМНІСТЬ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ЕКСПЕРТИЗ

The modern linguistic criminalistic examination refers to the classical multilevel language model. Methodology based on the discourse model has been suggested for efficiency increase.

Поняття лінгвістичної експертизи лише нещодавно було запроваджено до мовознавчої практики [див. 1; 2; 4]. Це новітній напрям прикладної лінгвістики, який знаходиться на межі досліджень лінгвістики, криміналістики, акустики, авторознавства, дискурсології, когнітології тощо.

Сучасні проблеми розбудови держави, з одного боку, та проблеми формування шляхів міждисциплінарних розроблянь, експансія лінгвістичного знання, з іншого, обумовлюють **актуальність** пошуків адекватних методів встановлення ідентифікації особистості на підставі відносно невеличкої кількості ознак.

Взагалі, коли говорять про експертизу, мають на увазі дослідження, у центрі якого знаходиться певна проблема, що для свого вирішення потребує особливих (наукових, професійних) знань. Її сутність полягає в аналізі матеріальних об'єктів, а також різноманітних документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для вірного з'ясування справи. [16: 5]

Залежність експертизи від технічного прогресу робить постійними зміни її змісту, сприяє розширенню її можливостей, переліку завдань та проблем, які вона спроможна вирішити. В результаті і сама система експертної діяльності стає динамічною: з'являються нові експертні методики, а, отже, і нові типи самої експертизи.

Так, довідник “Судово-експертна діяльність”, виданий Міністерством Юстиції України у 2001 році, подає наступну класифікацію криміналістичних експертиз з точки зору предмета експертизи:

1. почеркознавча, авторознавча;
2. технічна експертиза документів;
3. фототехнічна;
4. технічна експертиза матеріалів і засобів звукозапису;
5. портретна;
6. трасологічна;
7. балістична;
8. вибухових пристроїв, матеріалів і речовин.

Окремим різновидом, який не відноситься до класу „криміналістична”, подається „психологічна” експертиза. [14: 91].

* © Н. Бардіна, І. Каташинська, 2006

Треба зазначити, що в недавньому минулому дослідження мовлення обмежувались почеркознавчою, авторознавчою та фоноскопичною експертизами. Кожна з них торкається лише одного параметру вивчення відповідно письмового чи усного мовлення. Почеркознавча здатна встановити певні риси особистості, але її об'єктом може бути лише письмовий текст і тільки в рукописному варіанті. [13: 496]. Таким чином, в ситуації поширення використання електронних засобів зв'язку звернення до почеркознавчої експертизи втрачає свою актуальність.

Авторознавча експертиза також досліджує переважно письмове мовлення, хоч в останнє десятиріччя у криміналістиці з'являються спроби дослідження в її межах і усного мовлення також. Але, згідно з традицією проведення цього типу експертиз, у фокусі свідомості дослідника перебувають лише дискретні параметри мовлення.

Особливості побудування мовленнєвого потоку, що притаманні конкретній людині, залишаються поза увагою експертів, і таким чином, авторознавча експертиза може вирішити тільки питання авторства і встановити деякі ознаки певної особистості: походження, статеву приналежність, ступінь освіти; але не торкається, наприклад, проблем стану свідомості в момент створення тексту.

Проблемі фоноскопичної експертизи – експертизи, яка встановлює тотожність мовця на основі його усного мовлення, – присвячено достатню кількість досліджень (див., наприклад, роботи О. Ф. Дьяченко, О. І. Галяшиної, Л. В. Златоустової, М. В. Китайгородської, Н. М. Розанової, Р. К. Потапової, О. Р. Шляхова та ін.).

Фоноскопична експертиза враховує, перш за все, акустичні характеристики мовного сигналу, фонетичне втілювання вислову. Традиційно фоноскопичні експертизи проводили фізики-акустики, інженери-радіотехніки: довгий час вважали, що ідентифікацію мовця можна провести, спираючись саме на акустичні ознаки – спектральні характеристики, частоту основного тону, швидкість вимови тощо. Але дуже швидко стало ясно, що ці ознаки мовленнєвого сигналу найчастіше незіставні: оригінальна суперечлива фонограма і зразки голосу підозрюваного отримували в різних умовах, з використанням різних засобів магнітофонного запису.

Але ж лінгвістами вже давно доведено, що емоційний стан, соціальне оточення, відносини між комунікантами, сам тип мовлення (спонтанне або підготовлене, читання готового тексту) значно впливають на тембральні, інтонаційні характеристики, на вимову окремих звуків [див., наприклад, 9].

Виникла нагальна потреба використати власне лінгвістичні знання, і експерти-фоноскописти звернулись до підручників з мовознавства. Але при цьому зовсім не враховувалося те, що традиційні посібники і підручники було зорієнтовано на ієрархічну модель мови, мовлення переважно оцінювали як реалізацію мовної системи, з точки зору відповідності літературним нормам. [докладніше див. 4].

Таким чином, повз уваги залишались особливості розгортання саме дискурсу, різноманітні хезитації (мовленнєві коливання), які вже з 70 років ХХ століття описували як маркери кодування інформації, а не як “слова-паразити” з точки зору моделі літературної мови.

Експерти з фоноскопії і зараз не аналізують особливості синтаксичної, семантичної, когнітивної організації дискурсу як комплексної ситуації породження мовлення; не враховують новітньої антропоцентричної парадигми сучасної науки, що значне обмежує інформативність досліджуваного матеріалу.

Нерідко експерт не спроможний взагалі винести експертний висновок, посилаючись на “недостатність фактичного матеріалу”.

Наприклад, матеріали одної з експертиз показали, що в суперечливих фонограмах всі мовці (мешканці одного міста Півдня України, всі з вищою освітою) в неофіційній обстановці вживали в російському мовленні [Г] фрикативне, [W] білабіальне, велику кількість інвектив, а при відборі зразків голосу певно дотримувалися літературної норми, тому, спираючись на традиційну методичку аналізу, на ті параметри, які пропонували комп'ютерні програми Sound Forge або “Діалект”, неможливо було визначити, кому власне належить голос, записаний на плівку з телефону.

Настала потреба ввести новий тип експертизи, яку б виконували фахівці з лінгвістики, обізнані в новітніх тенденціях моделювання мовних явищ. Про це йшла мова на великій кількості наукових конференцій [див., наприклад, 8].

Тому цілком закономірним стало офіційне введення в 2002 році нової спеціальності в експертній практиці – лінгвіст-експерт [11]. Ситуація, на наш погляд, при проведенні

індіфікаційних та класифікаційних (пошукових) експертизах значно покращилась.

Однак і досі немає єдиної думки, закріпленого пояснення, який саме аспект лінгвістики доцільно впроваджувати до процесу криміналістичної практики і як новий тип лінгвістичної експертизи пов'язати зі вже відомими комп'ютерними ідентифікаційними програмами Cool Edit і Sound Forge, що традиційно були вживані під час проведення фоноскопичних експертиз.

Тому ми і звернулись до створення **нової, оригінальної** методики проведення *системних* лінгвістичних експертиз у криміналістиці, яка вже пройшла випробування на практиці протягом трьох років.

Уперше такого роду експертизи було проведено на матеріалі російської мови у полілінгвальному середовищі (Південь України) на базі Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз, співробітником якого є один з авторів даної статті.

На нашу думку, сучасний стан наукового знання вимагає рішення будь-якої проблеми не в межах конкретної дисципліни, а у міждисциплінарному просторі, який охоплює цю проблему. Проведення ідентифікаційних і класифікаційних лінгвістичних експертиз має бути комплексним

Взагалі *комплексною* експертизою називається дослідження, при проведенні якого поставлена проблема вирішується за допомогою спеціальних знань з декількох суміжних наук і стосується до компетенції двох чи більше видів експертизи. Саме таким типом може стати лінгвістична експертиза, практика якої об'єднує досягнення загального мовознавства, когнітивної і психолінгвістики, дискурсології, психології і ряду інших дисциплін, – експертиза, яка аналізує всі сторони мовленнєвої поведінки людини: виявлення особливостей не лише фонетичного, але й семантичного, когнітивного, синтаксичного ритму, фокусування свідомості на певних категоріях, що віддзеркалюється в змінах тону, інтенсивності, темпу, тембру, синтагматичному членуванні, наявності хезитацій, стилістичних і комунікативних особливостей акта спілкування.

На нашу думку, порівняльний лінгвістичний аналіз має спиратися на дві схеми: *антропоцентричну* і *текстоцентричну*.

Системним центром *антропоцентричної* схеми порівняння є мовна особистість. В цьому випадку ми повинні уявити мовця як біосоціокогнітивну систему, тобто систему, що породжує мовлення і має біологічні, соціальні і когнітивні параметри.

Біологічні параметри зазвичай обумовлюють тембр голосу, наявність або відсутність дефектів вимови (артикуляції і інтонування), темп мовлення, ритм мовлення, дистрибуцію фізіологічних пауз, нейролінгвістичну (право- або лівопівкулеву) акцентуацію, психіатричну акцентуацію дискурсу [див.: 5; 10], зміни мовлення під впливом природного положення тіла, емоційного напруження, захворювання тощо.

Якщо тембр голосу, наявність дефектів практично незмінні за умов змінення психофізіологічних параметрів комунікації, то темп, ритм варіюються в залежності від ситуації і може слугувати підставою для визначення психіатричної акцентуації, психічної лабільності.

Соціальні параметри визначають володіння орфоепічними, просодичними, лексичними, словотвірними, морфологічними та синтаксичними нормами, словниковий запас, вміння вибрати відповідний соціальний реєстр та стиль спілкування.

Когнітивні параметри виявляють себе в зміні тем, чергуванні інформаційно навантажених і формальних (хезитаційних, контактних, потокотворчих) елементів, специфіці вибору дискурсних слів, парадигматичного вибору квазисинонімів, особливості фокусування свідомості на якій-небудь онтологічній категорії (речі, властивості, відношення, час тощо), у глибині фраз, уподобанні вибору активних або пасивних конструкцій, дрібності синтагматичного членування, у своєрідній зміні інтонації в передтакті та шкалі фрази тощо.

Текстоцентрична схема експертизи передбачає використання традиційного зразку аналізу, який спирається на рівневу модель мови та її реалізації в дискурсі. При цьому ми розглядаємо сегментні та суперсегментні фонетичні особливості, особливості лексичної організації, слововживання, фразової та надфразової граматики, діалогічну структуру (у випадку діалогічного мовлення).

Антропоцентричний аналіз вбачається більш перспективним з погляду ідентифікації та діагностики особистості, однак з метою підвищення достовірності висновків доцільно використовувати обидві схеми як такі, що доповнюють одна одну. Якщо більшість параметрів з аналізованих фонограм збігається можна твердити про приналежність їх одній

особі [докладніше див. 1–3].

Практика проведення експертиз за означеною схемою підтвердила її ефективність. Проблема виникає в її трудомісткості, що обумовлює продовження встановленого законом терміну проведення експертиз. Тому головна подальша мета – створення комп'ютерної програми аналізу тексту на запропонованих теоретичних засадах.

Література

1. Бардина Н. В. Системный антропоцентрический подход к проведению лингвистических экспертиз // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 2. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 19–20 червня 2002 р. – Харків: Право, 2002. – С. 217 – 221.
2. Бардина Н. В. Проблема системности дискурсивного анализа в лингвистических идентификационных экспертизах устной речи // «Роль и значение деятельности профессора р. С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики»: Материалы международной научной конференции. – М., 2002. – С. 411 – 416.
3. Бардина Н. В. Этнокультурный фактор в фоноскопических лингвистических экспертизах // Мова. – Вип. 8. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 20 – 27.
4. Бардина Н. В. Лінгвістична фоноскопія як новий напрямок прикладної лінгвістики // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 32–33. – К., 2004. – С. 22–26.
5. Белянин В. П. Основы психолінгвістическої діагностики. – М.: Тривола, 2000. – 248 с.
6. Галышина Е. И. Основы судебного речеведения. – М.: Станси, 2003. – 232 с.
7. Дьяченко О. Ф. Системи ідентифікації особи за ознаками усного мовлення // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: 36 науково-практ матеріалів. – Х., 2001.
8. Златоустова Л. В. Универсальное, групповое и индивидуальное в речи (лингвокриминалистический аспект) // Русский язык: исторические судьбы и современность: Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М., 2001. – С. 405 – 406.
9. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Языковая личность в аспекте проблем судебной экспертизы устной речи // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 130 – 143.
10. Леонгард К. Акцентированные личности. – Р/на-Дону: Фенікс, 2000. – 544 с.
11. Наказ Міністерства юстиції України від 17.01.02 р. №4/5 “Про внесення змін до наказу Міністра юстиції України від 15.07.97 р. №285/7–А “Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів//Document HTML. – <http://www.lawukraine.com.ua>
12. Потапова р. К. Речь: коммуникация, информатика, кибернетика. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 568 с.
13. Справочная книга криміналіста. – М.: Норма, 2000. – 712 с.
14. Судово-експертна діяльність. – К.: ІнЮре, 2002. – 343 с.
15. Теория и практика судебной экспертизы. – СПб.: Питер, 2003. – 704 с.
16. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза, организация и проведение. – М.: Юридическая литература, 1979. – 165 с.

*Н. Глізнуца**

Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова(Одеса)
УДК 81'322.5

ВИМОВА ДОВГИХ ТА КОРОТКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЯК ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ОЗНАКА

У статті розглянуто питання вимови довгих та коротких приголосних сучасної української мови як ідентифікаційна ознака мовця.

Ключові слова: ідентифікація, довгі та короткі приголосні, сучасна українська мова, антропоцентризм, фоноскопія.

Сучасне мовознавство, орієнтоване на антропоцентричну парадигму, все більше уваги концентрує, по-перше, на зв'язок мовних і психологічних особливостей мовця і, по-друге, на прикладному аспекті характерологічних ознаках усного мовлення.

Таким чином, поєднання класичних теоретичних досліджень з новітніми експериментами є **актуальним**.

Проблема вимови довгих та коротких приголосних в українському мовленні багато років була проблемою суто фонологічною (М. А. Жовтобрюх, Ф. Т. Жилко, І. І. Ковалик, П. П. Коструба, Г. М. М'якевська, А. А. Москаленко, М. Ф. Наконечний, В. С. Перебийніс, Л. І. Прокопова, І. П. Сунцова, Г. Ф. Шило), але з початком ХХІ століття, вона набула

* © Н. Глізнуца, 2006